

Вінниччини у роки німецько-фашистської окупації (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України. – Випуск 6. – К., 2002.

² Державний архів Вінницької області (*далі* — ДАВО). – Ф.П.-158., оп. 5, спр. 259. – Арк. 108.

³ Там само. – Арк. 187, 201.

⁴ З-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник Вінниччини. – Вінниця, 2001. – С. 28, 151, 164, 338.

⁵ ДАВО. – Ф.П.-58, оп.5, спр. 259. – Арк. 132 зв.

⁶ Там само. – Спр. 258. – Арк. 34.

⁷ ДАВО. – Ф.Р.-311, оп. 2, спр. 20. – Арк. 4.

⁸ ДАВО. – Ф.П.-158, оп. 5, спр. 259. – Арк. 163.

⁹ Там само. – Арк. 26, 146.

¹⁰ Там само – Арк. 130, 132, 171 зв.

¹¹ Там само. – Ф.Р.-1311, оп. 2, спр. 20. – Арк. 5.

¹² *Гінда В.В.* Вищі учбові заклади Вінниччини в роки німецько-фашистської окупації (1941–1944 рр.) // Поділля у контексті української історії: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. – Вінниця, 2001. – С. 283.

¹³ Україна в другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942 рр.). – Т. 2. – Львів, 1998. – С. 342.

¹⁴ ДАВО. – Ф.Р.-1311, оп. 2, спр. 20. – Арк. 4, 61.

Тригуб П.М.

Економічне становище південноукраїнського села в роки фашистської окупації (1941–1944 рр.)

Тема Великої Вітчизняної війни займає одне з провідних місць у дослідженнях українських істориків, зокрема її регіональний аспект. Миколаївщині цього періоду присвячені численні монографічні публікації¹. В них, головним чином, приділяється увага характеристиці репресивного характеру німецько-румунського окупаційного режиму, підпільно-партизанській боротьбі трудящих області проти фашистських

загарбників, воєнним діям на території області. В останні роки увагу дослідників привернули проблема діяльності націоналістичного підпілля, долі оstarбайтерів². Однак, економічну політику окупаційних властей на території області, зокрема на селі, дослідники практично не вивчали. До цього часу недослідженими є численні фонди організацій і установ окупаційного періоду, що зберігаються у Державному архіві Миколаївської області.

Тому автор даної статті ставить своєю метою вивчити окремі аспекти економічної політики окупаційної адміністрації у сільській місцевості південноукраїнського регіону у 1941–1944 рр.

22 червня 1941 р. фашистська Німеччина віроломно напала на Радянський Союз. У селах Миколаївщини, як і по всій країні, відбулися багатолюдні мітинги. “Смерть фашистам! Будемо битися до останньої краплі крові, не дамо брудному фашистському чоботу топтати нашу землю!” — в один голос заявили трудящі.

Із сіл Миколаївщини пішло на фронт до 50 % працездатного чоловічого населення. Решта дорослих жителів і підлітків самостійно працювали на полях, щоб своєчасно зібрати багатий врожай і здати хліб державі. Так, у колгоспі “Червоний котовець” (с. Мостове) колгоспник Андрій Дейнека заявив: “Підготуємося і зберемо врожай у найкоротші строки. Стовідсотковим виходом на роботу, підвищенням продуктивності праці і зміцненням трудової дисципліни допоможемо нашій героїчній Червоній Армії вибити фашистських виродків з нашої священної землі”³. Мешканці сіл працювали на спорудженні оборонних об’єктів: копали протитанкові рови, окопи та інші укриття. Велику частину майна МТС, колгоспів та радгоспів евакуювали у східні райони країни.

В серпні 1941 р. Миколаївщину захопили окупанти. Фашисти встановили в селах жорстокий терористичний режим. Так, у Маринівці Доманівського району в перші ж

розстріляли 10 єврейських родин (20 чоловік — 11 дорослих і 9 дітей), на хуторі Воля стратили депутата Маринівської сільської Ради Шнайдера, агронома Денисенка. Піддані були переслідуванню І. М. Марін, його дочка Л. І. Маріна: над ними фашисти влаштували ганебне судилище. На території радгоспу “Шляховий” знищили євреїв, пригнаних з Одеси. У Маринівці розташовувався табір смерті — 3000 осіб⁴. У Пересадовці Жовтневого району окупанти розстріляли 56 чол., 263 чол. забрали до Німеччини на каторжні роботи або посадили у концентраційні табори. Нерідко радянські активісти гинули завдяки доносам тих мешканців села, хто постраждав від більшовицької влади. Саме так загинув секретар партійної організації радгоспу “Агрономія” Арбузинського району І. Г. Чумаченко.

Територія Миколаївщини, розташована на схід від Південного Бугу, увійшла до Миколаївського генерального округу рейхскомісаріату “Україна”, який охоплював частину Миколаївської, Херсонську і Кіровоградську області площею 46880 км² з населенням 1920 тис. чол., а правобережна частина області — до Голтянської префектури румунського губернаторства Трансністрія.

Органами місцевого управління були претури, а в селах — сільські управи на чолі із старостами. У селах з німецьким населенням створювалися спеціальні органи влади, які підпорядковувалися тільки гітлерівському командуванню. Тут були створені поліцейські формування “Зельбетшутц”, передані у відання військовим комендатурам СС. Головним завданням підрозділу була боротьба з партизанами і масове знищення радянських громадян.

На території області, зокрема у Богданівні, були створені табори смерті. На території Колосівської МТС такий табір заснували румунські загарбники 28 вересня 1941 р. Карателі звозили сюди мирних жителів з навколишніх міст і сіл, їм не давали їжі, багато померло від голоду, холоду і хвороб. Протягом усієї зими 1941–1942 рр. у дворі МТС спалювали

трупі замерзлих, померлих і розстріляних громадян. Потім у попелі жандарми відшукували золоті зуби, інші цінні речі. Лише за 20 грудня 1942 р. спалили трупи 1500 чоловік. 3 серпня 1941 р. по березень 1942 р. тільки на території Мостівського району розстріляно і замучено близько 40 тис. мирних громадян з південних областей України, серед них 30 тис. євреїв, привезених, головним чином, з Одеси та Молдавії. Карателям з числа місцевого населення платили по 2 марки за кожного вбитого⁵. Всього на території Миколаївщини від рук фашистів загинуло 74660 мирних громадян і 30699 полонених бійців Червоної Армії⁶.

Окупанти грабували населення, відбирали у нього худобу, птицю, хліб та інші продукти харчування, брали на облік комуністів і комсомольців, які залишилися на окупованій території. У цьому фашистам допомагала створена у селах місцева адміністрація, у якій служили як корінні мешканці сіл, так і прибулі з окупантами посібники з інших регіонів країни, головним чином представники німецького населення. Так, у Семенівні Арбузинського району на посадах коменданта, голови сільської управи, начальника пошти, керівниками громадських господарств стали в основному місцеві жителі, які до війни були працівниками радгоспів, колгоспів, шкіл, інших місцевих установ і підприємств⁷. Окупанти сплачували їм відповідне жалування. Так, у селі Маринівка Доманівського району голова сільської управи одержував платню в розмірі 80 марок і ще 20 марок на дружину й дітей, заступник його — 55 марок, секретар — 90⁸.

Колгоспи окупанти перетворили у громадські господарства, на чолі яких стояли старости з колишніх колгоспників, зокрема у Семенівці Арбузинського району — бухгалтери, рядові, рахівник сільської ради⁹. Керуючим радгоспу “Агрономія” був призначений В. Я. Чаплинський, син колишнього управителя економією Окснера.

У Маринівці Доманівського району громадські господарства нумерувалися: № 271 — 460 чол., № 272 — 433 чол.,

№ 273 — 557 чол., № 274 — 494 чол., № 275 — 216 чол., № 276 — 349 чол. Окремо перераховували євреїв, що залишилися живими, їх у громадських господарствах було 76 осіб. Всі радгоспи району були перетворені у громадські господарства (ферми) під назвою “Маршал Антонеску”, “Олександр Чел-Бун”, “Богдан Воде”, “Бессарабія” та ін. У “Бессарабії”, наприклад, працювали 108 постійних робітників, 28 трактористів, 19 комбайнерів і 612 сезонних робітників¹⁰. В с. Мостове Доманівського району колишній колгосп ім. Молотова перетворився в общину № 1, яка нараховувала 142 двори, 474 їдці, з них: чоловіків від 16 до 60 років — 60, понад 60 років — 12, жінок від 16 до 55 років — 152, понад 55 років — 30, дітей до 12 років — 143, підлітків 12–16 років — 59¹¹. В громадських господарствах працювали також військовополонені — бійці Червоної Армії, зокрема, в с. Агрономія Арбузинського району — 200 осіб.

Головним завданням місцевих окупаційних властей було стягування численних податків натурою та грошми, примусити населення до виконання численних повинностей. Так, у 1942 р. префект Березівського повіту розпорядився про негайну здачу молока на державні сепараторні пункти. У осіб, які ухилялися від здачі, погрожували забрати корів¹². 9 жовтня 1943 року розпорядженням Голтянського префекта всі особи, які мали корів, мусили здавати молоко після другого і наступного телят у кількості 1000 літрів на рік, після першого — 600 літрів. Сім’ям, які мали дітей, норми здачі зменшувалися на 150 літрів. У осіб, які ухилялися від здачі молока, корів забирали. Для армії молоко здавалось безкоштовно, для інших цілей — за чисто символічну плату¹³.

З кожної сім’ї окупанти стягували особливий сільськогосподарський податок, шкільний, поліцейський, податок з тварин і птахів та ін. Так, община с. Реп’яхи Доманівського району, яка нараховувала 40 родин (141 їдець, в т.ч. 66 працездатних) сплачувала сільськогосподарський податок в сумі 3340 марок¹⁴. Податок міг стягуватися й натурою.

Зокрема, 2 жовтня 1943 р. староста мостівської общини № 7 одержав наказ негайно перемолоти 3000 кг ячменю і борошно завезти до лавки претури. Трудовій общині № 6 окупаційна влада визначила протягом року поставити 122 курки, 3 гусей, 8860 яєць, 48 кг бринзи, 3 кг меду. 14 квітня 1943 р. староста трудової общини № 3 одержав наказ до 5 годин дня зарізати поросі, очистити тушку і доставити на кухню претури¹⁵.

Окупанти намагались відновити роботу машинно-тракторних станцій, мобілізували трактористів, комбайнерів, які знаходились на окупованій території. Механізаторів шукали і в таборах для військовополонених.

Загарбники проводили серед населення України грабіжницьку фінансову політику. Спочатку фашисти залишили радянський рубль як платіжний засіб. Був нав'язаний примусовий завищений курс німецької марки відносно радянського рубля. Цей курс був встановлений у співвідношенні 10 руб. за 1 марку, що більш ніж у 5 разів перевищувало довоєнний курс німецької марки.

Складовою частиною економічного апарату під час окупації стали банки та їх відділення на місцях (зокрема, у великих селах), які кредитували і здійснювали банківські операції торгових та промислових підприємств. Вони приймали вклади від установ, підприємств, організацій та приватних осіб, видавали короткотермінові позики під заставу.

У 1942 р. почав діяти Центральний емісійний банк у Рівному, який став випускати власні грошові знаки у карбованцях (співвідношення до німецької марки — 10:1). Були випущені купюри номіналом 1, 5, 10, 20, 50 і 100 крб. Один карбованець прирівнювався до одного радянського рубля. До 25 липня 1942 р. німецька влада примусила місцеве населення обміняти радянські рублі на карбованці, але обміну підлягала сума до 29 руб., решта зараховувалась на так званий безпроцентний “рахунок збереження”, що було відкритою формою конфіскації радянських грошових знаків у населення.

Окупанти відновлювали роботу шкіл, причому до викладацької діяльності в них залучали, як правило, місцевих вчителів. З примусу чи добровільно останні працювали за програмами і підручниками, складеними окупантами. Зарплата вчителя — 50–160 марок на місяць¹⁶. Деякі мешканці окупованої Миколаївщини за “певні заслуги” одержували від загарбників “пенсії” в розмірі 10 марок на місяць¹⁷.

У 1942 р. фашисти запровадили насильницьку мобілізацію молоді до Німеччини. З Миколаївської області було вивезено понад 25884 чол.¹⁸, серед них були не тільки місцеві жителі, а й військовополонені.

Спочатку фашистська адміністрація намагалася умовити молодь поїхати до Німеччини добровільно. Таких в українських селах знайшлося дуже мало, зокрема у Семенівці Арбузинського району — всього 8 осіб¹⁹. Тоді окупанти примусили сільську управу скласти списки всієї молоді 1924–1927 рр. народження. Серед вивезених до Німеччини були Л. І. Артюр, П. Александров, Ф. С. Бойко, В. В. Біловол, В. Г. Бузницький, І. М. Віцина, В. Вакуленко, М. М. Грицаєва, М. І. Яблоков та ін.²⁰.

Сільські мешканці Миколаївщини різними способами чинили опір ворогові, зокрема його економічній політиці: саботували при нагоді розпорядження окупаційних властей та місцевих управ, ховали молодь від примусового відправлення до Німеччини. Багато юнаків і дівчат врятували від фашистського рабства мешканці Пересадівки О. А. П’ятанчук, Є. Н. Курган, М. В. Топор і М. Г. Нікора, які були зв’язковими підпільних груп, що діяли на території Жовтневого району.

Восени 1941 р. в Семенівці офіцери Червоної Армії І. П. Казимир, М. І. Купченко, П. С. Піскун, Ф. П. Руденко, що потрапили в оточення, створили підпільну групу. Яка встановила зв’язок з підпільниками Первомайська, одержувала від них і розповсюджувала в селі листівки, які закликали радянських людей повсюдно чинити опір окупантам. Про це

дизналися фашисти. Всі підпільники були заарештовані й розстріляні. Гітлерівці також розстріляли суддю Доманівського району Миколаївської області, уродженця Семенівки В. Ф. Белозерського, партизана громадянської війни І. К. Солонуху, голову сільради П. І. Трюхана.

Окупанти спричинили величезну шкоду господарству України й Миколаївській області. В селах України фашисти знищили понад 250 тис. будівель, відібрали у колгоспників та робітників радгоспів та МТС 7594 тис. голів великої рогатої худоби, 9333 тис. свиней, 7317 тис. овець і кіз, 3311 тис. коней, 5150 тис. тонн зерна і борошна, 1530 тис. тонн картоплі, овочів і фруктів. Були зруйновані тракторний і машинний парки МТС, сільськогосподарські механізми колгоспів і радгоспів. Збитки, причинені Миколаївській області, обчислюються сумою в 17589 млн. руб (у цінах 1946 року), знищено 10886 споруд, 148 тис. голів великої рогатої худоби, 101 тис. коней, 70 % тракторного парку²¹. Зокрема, в Доманівському районі було знищено великої рогатої худоби 13624 голови, коней — 5185, овець і кіз — 20468, свиней — 11879, птиці — 79763, бджолосімей — 5402; зруйновано 130 сільськогосподарських будівель, зіпсовано 227 тракторів, 45 комбайнів, 30 автомобілів, 24 сівалки, 27 молотарок, 90 культиваторів, 139 тракторних плугів, 16 нафтових двигунів, 272 лобогрійки, 1019 кінних плугів, 76 луцильників, 1409 борін, 249 сортувалок і віялок, 276 сівалок, 104 ваги, 1125 возів. В колгоспах і радгоспах району залишилось 25 тракторів, 37 комбайнів, 30 тракторних плугів, 37 драпаків, 18 сівалок, 18 культиваторів, 6 тракторних причепів, 551 кінний плуг, 1155 борін, 61 ярмо, 54 букери, 100 жаток, 8 віялок. На колгоспних фермах знаходилося 69 корів, 6 бугаїв, 6 голів молодняка великої рогатої худоби, 54 воли, 326 коней, в радгоспах — всього 4 корови і 2 воли. В індивідуальному користуванні у колгоспників залишилось 2663 корови, у робітників і службовців — 180. Із сіл району насильно вивезено до Німеччини 1500 чол.²².

У березні — на початку квітня 1944 р. вся територія Миколаївської області була звільнена від німецько-румунських окупантів. Почалася відбудова зруйнованого війною народного господарства області, яке зазнало великих матеріальних втрат від грабіжницької економічної політики загарбників.

Примітки:

¹ Див.: Горбуров С.Г. У полум'ї Великої Вітчизняної війни // Миколаївщина: Літопис історичних подій. – Миколаїв, 2002. – С. 380–415; його ж: Рух Опору на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.). – К., 2002. – 246 с.; Горбуров С.Г. Котляр Ю.В., Шитюк М.М. Повстансько-партизанський рух на Півдні України. 1917–1944 рр. – Херсон: ОЛДІ–плюс, 2003. – 340 с.; Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Історія рідного краю. Миколаївщина: Навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во МДГУ, 2004. – 280 с.

² Горбуров С.Г., Шитюк М.М. Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля на Півдні України. – К., 2003. – 58 с.; Шитюк Н. Их називали остарбайтерами // Южная правда. – 2004. – 26 февраля; Макарчик О.М. Угон і репатріація радянських людей в роки II світової війни // Матеріали II-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції. “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження”. – Т. II. Історія і культура – Миколаїв; МП “Возможности Киммерии”, 1997. – С. 84–87 та ін.

³ Сталінський прапор. – 1941. – 24 червня.

⁴ Державний архів Одеської області. – Ф.П-11, оп.22, спр.57. – Арк.22.

⁵ Там само. – Арк.1–5; Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: Документы и материалы. – Одесса: Маяк, 1964. – С. 321, 356

⁶ История городов и сел Украинской ССР: Николаевская область. – К.: Гл. ред. УСЭ, 1981. – С. 50.

⁷ Державний архів Миколаївської області (далі —ДАМО). – Ф.Р-1002, оп.3, спр.19. – Арк.8.

⁸ Там само. – Ф.Р-2383, оп.1, спр.405. – Арк.162.

⁹ Там само. – Ф.Р-1002, оп.3, спр.16. – Арк.4.

¹⁰ Там само. – Ф.Р-2418, оп.1, спр.89. – Арк.79; Ф.Р-2383, оп.1, спр.405. – Арк. 173–178.

¹¹ Там само. – Ф.Р-2469, оп.1, спр.231. – Арк. 23.

- ¹² Там само. – Спр.241. – Арк. 91.
¹³ Там само. – Ф.Р-2418, оп.1, спр.32. – Арк. 22.
¹⁴ Там само. – Ф.Р-2469, оп.1, спр. 301. – Арк. 1.
¹⁵ Там само. – Спр. 300. – Арк. 17; спр. 289. – Арк. 1; спр. 251. – Арк. 38.
¹⁶ Там само. – Ф.Р-2814, спр.89. – Арк.133, 523, 552.
¹⁷ Там само. – Арк.. 554.
¹⁸ История городов и сел Украинской ССР: Николаевская область. – С. 50.
¹⁹ ДАМО. – Ф.Р-1067, оп.1, спр.1. – Арк. 4–5.
²⁰ Там само. – Арк.1–12; Ф.Р-1002, оп.3, спр.16. – Арк.8.
²¹ История городов и сел Украинской ССР: Николаевская область. – С. 53.
²² ДАМО. – Ф.П-2874, оп.3, спр.1. – Арк.17–19.

Олійник Ю.В.

Створення судових органів на окупованій території України в роки Другої світової війни

При наявності вітчизняної розлогої історіографії Другої світової війни, проблеми становлення та функціонування німецько-фашистської окупаційної адміністрації не стали предметом всебічного дослідження. Виходячи з ідеологічних настанов, науковці висвітлювали лише злочини німецько-фашистських загарбників — масові розстріли, факти пограбування та знущання над місцевим населенням, знищення пам'яток історії та культури народів України.

Актуальність дослідження не лише визначається комплексом святкових заходів до 60-річчя визволення України. Виявилось, що за шість десятиліть було створено чимало міфів про перебіг Другої світової війни, у тому числі, про дії окупаційної адміністрації. При реконструкції історичних